

"וְאֵךְ אֶבֶר מְדוּלְדֵל אֲנִי" הגוף הנשי בסיפוריה של נחמה פוחצ'בסקי

גוני בן-ישראל קסוטו

תקציר

נחמה פוחצ'בסקי (1869-1934), מחלוצות ספרות הנשים העברית, פרסמה בחייה שני קבצי סיפורים: ביהודה החדשה (1911) ובכפר ובעבודה (1930). בסיפורים היא מתארת את החיים בארץ-ישראל בתחילת המאה העשרים, מנקודת המבט של האיכרים האשכנזים ומנקודת המבט של העולים התימנים. מן הסיפורים עולה כי קשיים קיימים בכל מקום ובכל עיסוק ובמיוחד קשה גורלן של הנשים.

סיפוריה של פוחצ'בסקי משופעים בדמויות של נשים למודות סבל, ומבחינה זו אין הבדל בין הסיפורים מחיי האיכרים ובין אלה המתארים את הווי התימנים. עם זאת, בעקבות הביקורת הפוסט-קולוניאלית, ביקורת המבקשת "לחשוף את עקרונות היסוד הקולוניאליסטיים בתוך מבני ידע שונים"¹, מוצגים במאמר זה שני מודלים לבחינת הגוף הנשי: מודל אשכנזי ומודל תימני.

שני המודלים מושתתים על אלמנטים גופניים מובהקים: עבודה פיזית והולדה, אך הם נבדלים מבחינת עמדתה של המספרת ביחס למתואר. בעוד שאת הסיפורים ה'אשכנזיים' כותבת פוחצ'בסקי מתוך המציאות המוכרת לה מחייה שלה, הרי שבסיפורים ה'תימניים' אין קול אותנטי אלא ניסיון מערבי לדבר בשמו של ה'אחר' התימני.

מילות מפתח: הגוף הנשי, תאוריה פוסט-קולוניאלית, אשכנזי, תימני, עבודה פיזית, ילדים

ד"ר גוני בן-ישראל קסוטו, אורנים, המכללה האקדמית לחינוך; מכללת סמינר הקיבוצים – המכללה לחינוך, טכנולוגיה ואמנויות

¹ שנהב וחבר, 2002: 13

מבוא

נחמה פיינשטיין פוחצ'בסקי נולדה ב-1869 בבריסק ליטא. היא נישאה למדריך חקלאי מחובבי-ציון, יחיאל מיכל פוחצ'בסקי, ועלתה עמו לארץ-ישראל ב-1889. עיקר עבודתה הייתה במשק הגדול של המשפחה בראשון לציון, ולצד עבודה זו עסקה גם בענייני ציבור והובילה את המאבק המתמשך של נשות העיר לשוויון זכויות. היא נפטרה ב-1934.²

פוחצ'בסקי, אשר נהגה להשתמש בשם העט נפ"ש (רמז לשם נעוריה), פרסמה שני קבצי סיפורים: ביהודה החדשה (1911) ובכפר ובעבודה (1930), וכן ומאמרים וסיפורים קצרים (גם לילדים) בבימות שונות. היא השאירה אחריה חמישה נוסחים בכתב יד לרומן במדרון, רומן שפורסם על-ידי שניים מניניה ב-2004.³

קובץ סיפוריה הראשון, ביהודה החדשה, כולל עשרה סיפורים. גיבוריהם של חמשת הסיפורים הראשונים - "האבדות", "תחת האתרוג", "סימה רסקין", "גוססת" ו"החרטה", הם אשכנזים, והחמישה הנותרים - "רמה", "גילות", "פעמים", "גוי קדוש" ו"אחרי שמחה", הם מחיי התימנים.⁴

הרקע לכל הסיפורים הוא החיים בארץ-ישראל בתחילת המאה העשרים המנכיחים קשיים הקיימים באותה תקופה בכל מקום ובכל עיסוק: בעבודת תפירה בירושלים ("האבדות"), או בעבודה חקלאית במושבה ("תחת האתרוג", "החרטה"). במיוחד היה קשה גורלן של הנשים. רווקות, אלמנות, נשואות או גרושות, עקרות או אימהות לילדים, אשכנזיות או תימניות - הן הגיבורות של מרבית סיפורי הקובץ. רק בשלושה סיפורים - "תחת האתרוג", "גילות" ו"גוי קדוש" הדמות הראשית היא גבר, וגם בהם ישנה נוכחות נשית דומיננטית. "החיים הקשים קשים שבעתיים כשמדובר בנשים והם ללא מוצא", כך קובעת נורית גוברין בהתייחסה לסיפורת של פוחצ'בסקי. "החיים קשים במיוחד לאשה, לא רק משום שהיא חלשה יותר, פגיעה יותר, חסרת מגן ובודדה, אלא גם משום שהחוק אינו עומד לצדה".⁵

מבחינה זו אין הבדל בין חמשת הסיפורים מחיי האיכרים האשכנזים ובין אלה המתארים את הווי התימנים. בכלם נמצא דמויות של נשים למודות סבל, עוני, מחלות ומוות. השוני הוא בכך שבסיפורים מהווי התימנים הרשתה לעצמה פוחצ'בסקי לדבר בצורה גלויה על אי השוויון בין נשים לגברים ועל העוולות הנגזרות מכך. ביקורת כזו לא קיימת בסיפורים האשכנזיים שבקובץ. כפי שמציינת יפה ברלוביץ, רק עשר שנים מאוחר יותר התחילה פוחצ'בסקי לעסוק ביחסים שבינו לבין בקרב החברה המזרח אירופאית בישראל.⁶

² ברלוביץ, 2003

³ גוברין, 2004

⁴ יפה ברלוביץ מסבירה כי התעניינותה של פוחצ'בסקי בעולמן של הנשים התימניות היא פועל יוצא של היכרות קרובה עימן. פוחצ'בסקי פעלה רבות לקליטתן של נשים תימניות בעליות שהגיעו לראשון-לציון מ-1909 ואילך (ברלוביץ, 1996: 72).

⁵ גוברין, 1989: 140

⁶ ברלוביץ, 1996: 74

גוברין מסבירה כי רגישותה של פוחצ'בסקי לסבלם של החלשים והמקופחים ככלל הביאה אותה לתיאור הקבוצה המקופחת ביותר בה נתקלה – התימנים, ובתוכה חלשה, מושפלת ומקופחת עוד יותר – האישה התימניה.⁷ ברלוביץ, הרואה בספרותה של פוחצ'בסקי ככלל ספרות של מחאה נשית, טוענת כי בסיפורים הללו עולה המחאה דרך הדגשת מצבה של האישה כקורבן: קורבנו של הגבר הרואה בה אובייקט שנועד לשמש את צרכיו, וגם קורבנה של החברה המאפשרת תפיסה הזו.

קובץ הסיפורים השני של פוחצ'בסקי, בכפר ובעבודה, מכיל חמישה סיפורים: "בצל הקבוצה", "המוצא",⁸ "שרה זרחי", "המשק" ו"בבדידות". הוא נבדל מן הקובץ הראשון בכך שהוא מציג את ההווי האשכנזי בלבד ובכך שהסיפורים המופיעים בו ארוכים הרבה יותר, "נובלות דוקומנטריות ארוכות" בלשונו של גרשון שקד.⁹ גוברין מציינת כי אמנם בספר זה מתרחבת היריעה, "אולם האווירה הפסימית, העצבות, הבדידות, הייסורים והכאב מוסיפים לשלוט גם בו".¹⁰

בעקבותיה של אדריאן ריץ, המציעה להתחיל את המסע לחיפוש אחר ייצוגים של זהות ונוכחות נשית "לא ביבשת, במדינה או בבית אלא בגיאוגרפיה הקרובה לנו ביותר – הגוף",¹¹ בחרתי במאמר זה לדון באופן בו מוצג גופן של הגיבורות בסיפוריה של פוחצ'בסקי.

כפי שנאמר לעיל, גורל אחד לכל הגיבורות, אשכנזיות ותימניות, ובכל זאת, בעקבותיה של הביקורת הפוסט-קולוניאלית, ביקורת המבקשת "לחשוף את עקרונות היסוד הקולוניאליסטיים בתוך מבני ידע שונים",¹² אני מוצאת לנכון לשרטט שני מודלים: מודל נשי אשכנזי ומודל נשי תימני.

בחיבורו "Notes on Italian History" (1971) טבע הפילוסוף והמהפכן האיטלקי אנטוניו גראמשי (Antonio Gramsci) את המושג "מוכפף" (subaltern) כמרכיב מרכזי בהגמוניה, מרכיב המאפשר את שימורה והתפתחותה. בעקבותיו של גראמשי התפתח בביקורת הפוסט-קולוניאלית התחום המכונה "לימודי המוכפפים". זהו ענף של ידע היסטוריוגרפי, והחוקרים הפועלים במסגרתו מבקשים לכתוב את ההיסטוריה "מלמטה", משמע להתנתק מן הפרספקטיבה של האליטות וכך לשחזר את סיפורו של עבר שהושקע, לשחררו מהנחות היסוד של נרטיב-על אירופי.¹³

מפרספקטיבה פוסט-קולוניאלית זו אפשר אפוא לטעון כי המודל הראשון, האשכנזי, מייצג את התרבות הדומיננטית-כופפת ואילו המודל השני, התימני, מבקש לתאר את התרבות המינורית-מוכפפת, והוא עושה זאת מבחוץ. "כלום יכולים המוכפפים לדבר?" שואלת גיאטרי צ'קרוורטי ספיבק ומציינת כי בנוגע לנשים התשובה

⁷ גוברין, 1989: 141

⁸ זהו הסיפור היחיד בקובץ שגיבורו הוא גבר.

⁹ שקד, 1983: 49

¹⁰ גוברין, 1989: 159

¹¹ Rich, 1986: 212

¹² שנהב וחבר, 2002: 13

¹³ שם: 17-18

לכך בעייתית במיוחד. "אם את ענייה, שחורה ואשה, הרי שעונשך משולש" היא קובעת, ומסבירה כי בשיח המערבי אין לנשים המוכפפות קול, האפשרות היחידה שהוא מכיר היא לדבר עליהן או לדבר בשמן.¹⁴ את מאמרה חותמת ספיבק במסקנה חד-משמעית: "המוכפף אינו מסוגל לדבר. רשימות-מכבסה עולמיות שה"אשה" מופיעה בהן כסעיף חסוד הן חסרות ערך".¹⁵

עם כל האמפתיה והרצון הטוב שגילתה פוחצ'בסקי כלפי הנשים התימניות, הנענות כמובן להגדרתה של ספיבק "ענייה, שחורה ואשה", הרי שהיא עצמה - איכרה, אשכנזייה, אינה חלק מתרבותן ועולמן של נשים אלו. היא משקיפה עליהן מבחוץ, מעמדת הפטרון השליט. סיפוריה מהווי התימנים אמנם אינם "רשימות-מכבסה" והנשים אינן מופיעות בהם "כסעיף חסוד", אך יש לזכור כי גם בהם קולה של הגיבורה אינו אלא ניסיון מערבי לדבר בשמה של האשה המוכפפת.

כיוון שהתאוריה הפוסט-קולוניאלית היא צורת חשיבה חדשה, הרי שהמחקרים אודות יצירתה של פוחצ'בסקי, מחקרים שנכתבו עד שנות התשעים של המאה העשרים, לא יכלו להידרש לסוגיה זו. יתרה מכך, אחדים מהחוקרים כלל לא נתנו דעתם להבדלים שבין הסיפורים התימניים לסיפורים האשכנזיים, מבחינת עמדתה של המספרת.¹⁶

רק לאחרונה, בעקבות גילוי סיפור נוסף של פוחצ'בסקי, "פלורה ספורטו",¹⁷ ואגב הדיון שהתעורר בשאלה האם זהו הסיפור הפמיניסטי-מזרחי הראשון בספרות העברית,¹⁸ נשמעה טענה בדבר הפן הקולוניאליסטי ביצירתה של פוחצ'בסקי. במסגרת דיון זה מודה גם יפה ברלוביץ כי "יש קצת פטרונות בכך שפוחצ'בסקי מרגישה שהיא צריכה להיות להן [לנשים התימניות] לפה".¹⁹

מאמר זה אינו מתיימר להציע ניתוח פוסט-קולוניאלי ליצירתה של נחמה פוחצ'בסקי. ועם זאת, הנחת היסוד שלו היא כי ההבדלים בין שני המודלים שיוצגו להלן, נובעים, בין השאר, ממידת השונות התרבותית שבין הסופרת לגיבורותיה.

¹⁴ ספיבק, 1995 [1988]: 51-52

¹⁵ שם: 64

¹⁶ שקד קובע כי הסיפורים התימניים אינם אלא "העברה של המלודרמות מבני עדות אשכנז לבני העדה התימנית" (שקד, 1977: 145). גוברין סבורה כי פוחצ'בסקי מתארת את התימנים באותו אופן בו היא מתארת את הדמויות האשכנזיות של האיכרים והאיכרות (גוברין, 1989: 141).

¹⁷ הסיפור, החתום בשם העט "בת-צבי", התפרסם ב-2 לפברואר 1914 ב"חירות", עיתון ספרדי-מזרחי שיצא לאור בארץ-ישראל בין השנים 1901-1917 (סער, 2015: 22).

¹⁸ "ההגדרה של סיפור מאת נחמה פוחצ'בסקי כסיפור פמיניסטי-מזרחי – ועוד הראשון – עשויה להיות בעייתית. קודם כל מעצם העובדה שאשה אשכנזית זוכה בכבוד הזה" (סער, 2015: 24). משה בהר, מי שגילה את הסיפור, סבור כי סוגיית מוצאה של הסופרת חשובה, "אבל הזהות אינה המשתנה היחיד". לכן, לשיטתו, יש לראות בסיפור את הטקסט הפמיניסטי המזרחי הראשון. עמדה מנוגדת מציגה קציעה עלון, הטוענת כי כשם שלא נגדיר כסיפור הפמיניסטי הראשון יצירה שכתב גבר, כך אין להגדיר כסיפור פמיניסטי מזרחי יצירה שכתבה סופרת אשכנזייה (שם: 26).

¹⁹ סער, 2015: 26

המודל האשכנזי

סיפוריה האשכנזיים של פוחצ'בסקי מציגים את המפעל הציוני בארץ-ישראל בראשית דרכו. כפי שמציינת אורלי לובין, פוחצ'בסקי, בדומה לדבורה בארון, מכוננת סובייקט לאומי נשי בהתבסס על הגופניות.²⁰ להלן אבקש לבחון כיצד משתלב הגוף הנשי ברעיון הגדול של תחיית העם בארצו. הבדיקה תיעשה באמצעות בחינתן של שתי פריזמות דרך יכול הגוף הנשי לשרת את המפעל הציוני: עבודה פיזית והולדה.

"אבריה רצוצים ושבורים והיא בכל-זאת על משמרתה עומדת, מבשלת, רוחצת ומנקה".²¹ תיאור זה של זהבה, בעיצומו של עוד יום עבודה מפרך, הולם את מרבית גיבורותיה האשכנזיות של פוחצ'בסקי. הללו סובלות מתשישות גופנית כתוצאה מעבודה קשה בבית ובמשק. תשישות זו מובילה למחשבות אובדניות ("האבדות", "המשק", "בבדידות"), ולעיתים אף מסתיימת במוות ("גוססת", "שרה זרחי").

התשישות נובעת מהמחויבות הטוטאלית של הגיבורות למודל הבלתי אפשרי של האישה המושלמת, זו שיכולה לעשות הכל בבית ובמשק, ועוד יוותר לה זמן לסייע לאחרים. בסיפור "החרטה", המתאר יום בחייה של שרה לאה, מיטיבה פוחצ'בסקי לבטא זאת. מרגע שפוקחת הגיבורה את עיניה בבוקר היא מתחילה במירוץ ממטלה למטלה: חליבת הפרות, הכנת ארוחת בוקר לבעל ולילדים, כיבוד הרצפות, כביסה, גיהוץ, קיפול הבגדים והכנת בצק ללחם. בשעת לילה מאוחרת, כאשר נפשה יוצאת אל המנוחה, דופק על דלתה השמש של "פיקוח חולים" ומבקשה לסור לבית סלוצקין, שם יש ילד חולה. קרב עז מתחולל בנפשה של שרה לאה: פיזית היא אינה מסוגלת לקום ממיטתה, אבל גם להשיב בשלילה היא אינה יכולה. בסופו של דבר מחליטה הגיבורה כי אין ביכולתה לקום, אך מיד לאחר שהשמש הנרגז מסתלק היא נתקפת מוסר כליות: "הוי, היא שונאת את עצמה, את רשעותה ואת חשבונותיה! [...] הוי רשעה, רשעה אנכי, רשעה!".²² וכך, לאחר יום עבודה מפרך, חשה שרה לאה תסכול עמוק משום שלתחושתה היא איננה האישה המושלמת, ועל כן היא בהכרח ההפך הגמור - "רשעה".

בספרן *The Madwoman in the Attic* מצביעות סנדרה גילברט וסוזן גובר על כך כי הסופרות האנגליות במאה התשע-עשרה הפנימו את התפיסה הגברית, זו המפצלת את דמות האישה בצורה דיכוטומית לאישה-מלאך/אישה-שטן.²³ גיבורותיה של פוחצ'בסקי נענות גם הן לתפיסה גברית דיכוטומית זו, ומכוון שאינן מצליחות להיות "מלאך" (והרי זהו מודל בלתי אפשרי), הן חשות כ"שטן".²⁴ מבחינתן לא קיימת דרך ביניים.

²⁰ לובין, 2003 : 116

²¹ בכפר ובעבודה : קסז

²² ביהודה החדשה : 38

²³ Gilbert & Gubar, 1979

²⁴ והדוגמאות לכך רבות : "מדוע היא כה רעה, כה רעה" ("בצל הקבוצה" : לד) ; "הלב דואב ואומר שהיא קמצנית וצרת-עין ואין יחסה טוב לאשרם של האחרים" ("שרה זרחי" : קז) ; "למה היא כל-כך רעה וגורמת צער לאחרים?" ("המשק" : קכט) ; "אני הרעה והרשעה" ("בבדידות" : קעא).

העבודה הגופנית הקשה היא כמובן חלק מנאמנותן של הגיבורות לרעיון המפעל הציוני. הן משתעבדות לעבודה הפיזית, לרעיונות הגדולים של תחיית העם וכיבוש האדמה, ובכך מוותרות כמעט לחלוטין על עצמיותן. "ואם בתוך נפשה מורגשת לעיתים כמיהה לספר ולעבודת-רוח, הנה למעשה היא מסתפקת בעבודת-גוף בלבד".²⁵ הסיפוק מהעבודה הגופנית - הגשמת האידיאל הציוני - מפצה, לכאורה, על העדר סיפוק נפשי. אניס פראת מציינת כי ישנן סופרות אשר יצרו גיבורות בוגרות שנאמנותן לאדמה מספקת להן את הקיום הנפשי.²⁶ דומני שזה איננו המצב בסיפוריה של פוחצ'בסקי. הגיבורות בסיפורים אלו רואות בטבע בן ברית ומבקשות נחמה בעבודה החקלאית המתישה. "מפלט יחיד מעקת לבי משמשת לי עבודת-הגן",²⁷ כך כותבת ציפורה, גיבורת הסיפור "בבדידות", ביומנה, אך גם היא חשה שאין בכך די, ותוהה האם באמת אפשר למצוא בעבודה הפיזית תנחומים לצער ולעלבונות החיים. שרה זרחי חשה כי אם תיפגע יכולת העבודה שלה לא יהיה עוד טעם לחייה, אך ישנם גם ימים בהם אובד לה המרץ "והיא נשארת יושבת על הספסל שבחצר מבלי לזוז משם, כמחכה שיופיע לה גואל מעבודה".²⁸ אכן, הנחמה המושגת מן העבודה הפיזית היא נחמה רגעית. אין בה מפלט של ממש מן המועקות, מן הספקות והפחדים ששבים וסוגרים על גיבורותיה של פוחצ'בסקי.

כלפי חוץ שלמות הגיבורות עם הרעיון הציוני הגורס כי למען המטרה הנעלה יש לשעבד את הגוף, אך בתוכן פנימה הן אינן כה בטוחות. לשרה זרחי יש רגעים בהם מתעורר בה הספק ואז היא שואלת את עצמה, אם כל אותה יגיעה בירקות, פרות ותרנגולות, קשורה באמת ברעיון הגדול של תחיית העם. אבל כאשר בעלה מתאר באוזניה בהתלהבות את רעיון תחיית העם בארצו, היא ממחרת להדחיק את לבטיה ומבטלת את רצונותיה מפני טובת הכלל: "היא יודעת שאין להתחרט. אמנם התכוננה להוראה, אבל החקלאות עדיפה ממנה".²⁹

נוכל אפוא לסכם ולומר כי במרבית סיפוריה האשכנזיים של פוחצ'בסקי מגויס גופן של הגיבורות - על פניו מתוך בחירה חופשית שלהן - לשירות המפעל הציוני, והן נושאות בעולן של מטלות הבית והמשק. עם זאת, נעדרת מסיפורים אלו תופעה השכיחה בסיפורים לאומיים שנכתבו על-ידי גברים: האנלוגיה בין כיבוש הקרקע לכיבוש האשה. מרגרט היגונט קובעת כי "הגוף המנוצל הוא אחד הדפים עליהם צוירו מפות אימפריאליות של כוח פוליטי, דתי או כלכלי".³⁰ היא מסבירה כי בטקסטים לאומיים רבים נהיה גוף האשה מטונימיה ללאום, וכי המיתוס הלאומי המבטא את גבריותה של המדינה האוטונומית, נוטה למגדר את האדמה כאישה.³¹

²⁵ "שרה זרחי": צו

²⁶ Pratt, 1981: 11

²⁷ "בבדידות": קפא

²⁸ "שרה זרחי": קטו

²⁹ שם: ק

³⁰ Higonnet, 1994: 5

³¹ שם: 11-12

זיקה כזו בין כיבוש האדמה לכיבוש האישה אפשר למצוא גם בספרות העברית. כך אצל סופרי העלייה הראשונה,³² "חלוצי ההשתוקקות לקרקע", לדבריו של ברל כצנלסון,³³ וכך גם ביצירותיהם של סופרים מאוחרים יותר, בהם, כפי שמראה אסתר פוקס,³⁴ גם סופרי דור המדינה.

סיפוריה האשכנזיים של פוחצ'בסקי מספרים את סיפורו של המפעל הציוני הלאומי אך הם עושים זאת מנקודת מבט שונה מזו המקובלת, נקודת המבט הנשית. לפיכך הם נמנעים מן הטרמינולוגיה הגברית הרווחת ומן ההתייחסות אל האישה כאל אדמה, כאל אובייקט שיש לכבוש. עוד נעדרים מסיפוריה של פוחצ'בסקי, באופן גורף, תיאורים של מיניות נשית. מרבית הגיבורות חיות ללא בן-זוג, חלקן אלמנות – דינה ("האבדות"), זהבה ("המשק"), אחרות רווקות מכורח הנסיבות – תמרה ("בצל הקבוצה"), ציפורה ("בבדידות"), או מבחירה – סצליה ("גוססת"). גם בסיפורים בהם יש לגיבורה בעל – "סימה רסקין", "החרטה", "שרה זרחי" – נותר חדר המיטות מחוץ למרחב הסיפורי.

גיבורותיה המבוגרות של פוחצ'בסקי, זהבה האלמנה וציפורה הגרושה, אמנם מנהלות מערכת יחסים עם גבר אך הן מקפידות להציגה כידידות בלבד. זהבה מהרהרת בשינוי שחל בה, בעבר היתה "חולת אהבה" וכעת כבתה אצלה אש האהבה:

[...] מה טוב לה עכשיו שהיא יכולה לאהוב בשקט, בלי זעזועים כמו שהיא אוהבת את סוקולסקי! [...] בשעה שהוא אוהז את ידה הקרה בשתי ידיו החמות, השעירות, אין שום רטט בגופה, רק חם לה ונעים, כאילו הייתה נתונה בזרועות אב רחום.³⁵

לעומת אהבה אבהית זו, חשה ציפורה משיכה פיזית של ממש לשמואלי:

משוחחים אנו בעמידה [...] אני מתחילה להרגיש זעזועים קלים בלבבי בעת ששולי עביתו נוגעים באיזה אופן בשרוול חולצתי. ולפעמים, כשהוא שולח מבט רך ועמוק, עובר זרם חשמלי בצדעי.³⁶

את תחושותיה אלה כולאת ציפורה בתוכה, משום שלדעתה היא כבר מבוגרת מדי להתאהבויות. "סתמתי את הגולל על עלומי",³⁷ היא מכריזה, וכופה על עצמה חיים נוסח מרתה טילינג,³⁸ חיים של טהרה, תמימות וצניעות.

אני סבורה כי בחירתה של הסופרת לעצב גיבורות בעלות מיניות מודחקת, היא פועל יוצא מקבלת התכתיב הפטריארכלי באשר לנושאים בהם אל לה לאישה סופרת

³² לדיון מפורט בפואטיקה ובתמטיקה של סופרים אלה ראו: שקד, 1983; ברלוביץ, 1996.

³³ ברלוביץ, 1996: 12 [ההדגשה שלי, ג.ב.].

³⁴ Fuchs, 1987

³⁵ "המשק": קלד

³⁶ "בבדידות": קצג

³⁷ שם: קעז

³⁸ כאשר קרבתו הפיזית של שמואלי מעוררת בה יצרים מודחקים, מזכירה לעצמה ציפורה את דברי האזהרה של גיבורת הרומן *Martha's Kinder* לבתה: "Geh in Reinheit durchs Leben!" חיי בטהרה! ("בבדידות": קצד).

לעסוק. ההתנזרות המינית והטוהר המוחלט הם ממאפייניה המובהקים של הדמות הנשית האידיאלית, כפי שזו עוצבה בספרות הגברית. המדובר בדמות המכונה במחקר הפמיניסטי "המלאך בבית", זו אשר "מתכחשת לתענוגות החיים".³⁹

בעניין זה של מיניות מודחקת ואידיאל "המלאך בבית", פוחצ'בסקי היא חלק ממסורת של כתיבה נשית. דבורה בארון דאגה להשמיט תיאורי מיניות נשית מן הסיפורים שהתפרסמו בקובץ פרשיות,⁴⁰ ובאופן דומה, גם מיצירתה המוקדמת של עמליה כהנא-כרמון נעדרים כליל תיאורים של תשוקה ומיניות נשית.⁴¹ למעשה, כפי שמציינת לילי רתוק, "בספרות העברית נשמר קוד הצניעות עד לשנות השמונים, ורק בשני העשורים האחרונים יש התייחסות ישירה יותר לתשוקה ביצירתן של סופרות".⁴²

המיניות איננה הנושא היחידי שנעדר מסיפוריה של פוחצ'בסקי, גם האימהות, במובן של כמיהה להרות וללדת, איננה תופסת בהם מקום מרכזי. נדמה כי עבור הגיבורות האשכנזיות, נישואין ו/או הבאת ילדים לעולם אינם בבחינת משאת נפש, מה גם שהחברה בתוכה הן חיות איננה לוחצת עליהן בנושא זה. תמרה ("בצל הקבוצה") היא רווקה צעירה שזה עתה התאושה משברון לב עקב נישואי האובה לאחורת. נושאים רבים מעסיקים את תמרה וטורדים את שלוותה, ונישואין והבאת ילדים לעולם אינם חלק מהם. דינה ("האבדות"), סימה ("סימה רסקין") ושרה ("שרה זרחי") הן נשים ששכלו את ילדיהן והדבר מסב להן כאב עז. דינה האלמנה אינה מסוגלת לשאת את צער האובדן ושולחת יד בנפשה. סימה עסוקה לאורך הסיפור כולו בהתענוגות על בתה התינוקת ואין אנו שומעים ממנה, או מבעלה, דברים באשר להרחבת התא המשפחתי. מותה של התינוקת בסופו של הסיפור מותיר את סימה שבורה ומבלבלת, "ומתוך יללת הסער וקשקוש הגשם ודפיקות הרעם נשמעה בכייתה של סימה [...] והיא תולשת את שערותיה, ודוחפת את ידי גדליהו, המנסות להניעה מזה".⁴³ כפי שעולה ממשפט זה, החותם את הסיפור, ספק אם תצליח הגיבורה לשקם עצמה, ספק אם תוכל או תרצה להפוך לאם בשנית. גם שרה מתקשה להתמודד עם אובדן בתה, אך לא ניכרים בה רצון ויכולת להביא ילדים נוספים. גם בעלה מצדו איננו מתבטא בנושא.

זהבה וציפורה הן נשים מבוגרות ואין בכוונתן להקים משפחה. הסביבה רואה כגנאי את ידידותן עם גברים (סוקולסקי ושמואלי), אך איננה מוקיעה אותן על שאינן נישאות ומביאות ילדים לעולם. ההתייחסות היחידה לנושא הרווקות באה דווקא מכיוונה של אישה - מרים, אחותה של זהבה. למרים ברור כי זהבה מתעתדת ביום מן הימים להקים משפחה משל עצמה, לכן היא איננה מסוגלת להבין מדוע ממשיכה אחותה להתרועע עם סוקולסקי אם אין בכוונתה להינשא לו. "מה יצא לך מזה" -

³⁹ Gilbert & Gubar, 1979: 26

⁴⁰ גוברין, 1988

⁴¹ רתוק, 1986: 48

⁴² רתוק, 1994: 269

⁴³ "סימה רסקין": 28

שואלת מרים את אחותה - "הלא הדבר רק יפריע לך לבנות שוב יסוד לחיי משפחה".⁴⁴ תשובתה הנרגשת של זהבה: "למה לי משפחה? [...] הלא יש לי מרוסיה, יש לי אורה'לי ויש לי חובב",⁴⁵ שמה קץ לתהיות. זהבה וציפורה מוצאות לעצמן תחליפים לחוויית האימהות. עבור זהבה "ישנן שתי נפשות שבטפלה בהן זולפים קוי-אור לתוך נשמתה העיפה",⁴⁶ הילדים של אחותה. ציפורה מגוננת כאם על עמרם, "אחי היחידי אשר כל חיי מוקדשים לו".⁴⁷ היא מבקשת להיות לו תחליף להורים שאינם עוד בחיים.

השתיים פורשות חסותן על חיות המשק, מפגינות דאגה וחיבה אימהית כלפי התרנגולות, האפרוחים, הסוסים, ובעיקר קושרות את נפשן בנפש פרותיהן האהובות - מלכה של זהבה ואדומה של ציפורה. התקשרות רגשית של הגיבורה לפרה והפגנת יחס אמהי כלפיה מצויה גם בסיפורים אחרים:⁴⁸ שרה זרחי שואבת עונג מן העגלה ברורה, שרה לאה מלטפת את פרתה ומפצירה בה בחיבה גדולה "אכלי, אכלי, יפתי!".⁴⁹

המקרה הקיצוני ביותר מבחינת ה"אנטי אימהות" הוא זה של סצליה אלברשטם ("גוססת"). סצליה היא אישה בעלת נפש סוערת אשר מסרבת להיכנע למוסכמות החברה הפטריארכלית. היא נודדת ברחבי אירופה, נוטלת חלק באירועים מסעירים, מחליפה מאהבים ומסרבת להתמסד ולהביא ילדים לעולם. כפי שהיא עצמה טוענת: "נפשה הסוערת אינה יכולה להשלים עם חיי משפחה שקטים! לה דרוש שדה רחב, עבודה פוריה שתתפוש את כל הווייתה".⁵⁰

במאמרה "Feminist curves in contemporary literary space" מציינת

קתלין קומר כי לשני מרחבים נשיים פנימיים, הרחם והנפש, פולש השליט הפטריארכלי בגסות.⁵¹ נפשן של הגיבורות בסיפוריה האשכנזיים של פוחצ'בסקי אכן נפגעת אנושות על ידי הגברים שסביבן,⁵² אך לא כך רחמן.

⁴⁴ "המשק": קמד

⁴⁵ מרוסיה הוא שם החיבה של מרים, אורה וחובב הם ילדיה.

⁴⁶ "המשק" קכה

⁴⁷ "בבדידות": קע

⁴⁸ קשר מיוחד כזה בין הגיבורה לפרתה, בסיבות שונות ובמציאות חיים אחרת, קיים גם בסיפורת של דבורה בארון, כך בסיפורים: "דרך קוצים", "שברירים", ו"קטנות" (פדשויות, 1951). מאפייניה של הכתיבה הנשית חוצים אפוא גבולות גיאוגרפיים. בתוך המסורת של הכתיבה הנשית בספרות העברית, אותם המוטיבים שמשמשים את בארון לתיאור חיי האשה בעיירה היהודית בגולה, משמשים גם את פוחצ'בסקי בעיצוב דמותה של הגיבורה הארץ-ישראלית.

⁴⁹ "שרה זרחי": 34

⁵⁰ "גוססת": 32

⁵¹ Komar, 1994: 92

⁵² וישנן דוגמאות רבות: תמרה נפגעת מאוד כשהחובה ברקאי נישא לאחרת. היא חושבת לעזוב את הקבוצה אך בסופו של דבר מחליטה "להבליג על כאב-לבה, על יגונה, ולהמשיך את דרכה" (לא). ברוך לועג לעבודתה של שרה, היא נפגעת עד עמקי נשמתה, נמלטת אל השכנים ופורצת בבכי. שרה מהרהרת בחייה הקשים, חיים של עלבונות חוזרים ונשנים שהם מבחינתה כרעל, רעל שמטפטף בעלה ללא רחמים לתוך נפשה (קב). "מכל הליכותיו של גישה, נמתחים עצביה של זהבה במדה כזאת, שהיא מוכרחת להשתמש בברום" (קלא). כתוצאה מכך היא מפתחת סימפטום נירוטי – התפרצות בצחוק היסטרי (קנד, קנה). העלבונות שעולב עמרם באחותו ציפורה מערערים את מצבה הנפשי והיא נתקפת ייאוש: "חולשה נופלת עלי ואני רואה עצמי עומדת על גבול החיים בלי אור, בלי אמונה בנחיצות קיומי ובלי הכח הדרוש להפסיקו". (קע)

הגוף הנשי אמנם מגויס לשירות המפעל הציוני באמצעות עבודה פיזית קשה, אך הרחם נשאר "מחוץ למשחק". בסיפורים אלו אין כמיהה של הגיבורות להולדת ילדים. החברה מצדה אינה מפעילה עליהן לחצים בנושא, היא איננה מוקיעה אותן כמי שבשל רווקותן מחבלות בהצלחתן של המפעל הציוני. בסיפורים בהם הגיבורות נשואות, הבעלים כלל אינם באים בתביעה להרחבת התא המשפחתי.

המודל התימני

כאמור, חלקו השני של הקובץ ביהודה החדשה מכיל חמישה סיפורים מהווי העדה התימנית.⁵³ "חמשת הסיפורים מהווי התימנים אינם שונים באופיים מחמשת הסיפורים מחיי האיכרים" קובעת גוברין, "גם בהם דמויות של נשים וגם בהם הרבה סבל, מחלות, מוות, עוני וחיים דלים ועלובים".⁵⁴

הסיפורים התימניים רוויים גם הם סבל ויגון, אך בשונה מן הסיפורים האשכנזיים שבקובץ יש בהם עיסוק גלוי בנחיתותה המוחלטת של האישה ביחס לגבר. בעוד שסבלן של הנשים האשכנזיות - דינה, סימה, סצליה ושרה לאה, מקורו בעיקר בתפיסה לקויה של הגיבורה את המציאות, הרי שבסיפורים התימניים, מצביע הטקסט על מקור אחד ברור למצוקה הנשית - הגבר. בסיפורים אלו מוחה פוחצ'בסקי כנגד העולות שעושים הגברים התימנים לנשותיהם. המחאה באה לידי ביטוי מעצם הדגשת קורבנותה של האישה שהיא קורבנו של הגבר, בעלה, הרואה בה אובייקט בלבד, וקורבנה של החברה התימנית המאפשרת ואף מחזקת תפיסה זו.⁵⁵

אפשר אפוא לראות בסיפורים התימניים ביטוי מוקצן ועז יותר של המצוקה הנשית הקיימת גם בסיפורים האשכנזיים. ייתכן והסופרת, שבשלב זה של כתיבתה לא הרשתה לעצמה לבקר בגלוי את מערכת היחסים שבין גברים לנשים בחברה שלה, האשכנזית, והביעה את מחאתה דרך תיאור הסיטואציות בחברה התימנית.⁵⁶ כמו הגיבורות האשכנזיות, גם הגיבורות התימניות יגעו עצמן בעבודה פיזית קשה, אך בעוד הראשונות רתמו את גופן לאידיאל הציוני ועסקו בחקלאות, אל מול עיניהן של התימניות ניצב בעיקר הצורך להתפרנס, ואת פרנסתן הן מצאו בעשיית עבודות הבית אצל הגברות האשכנזיות.

בניגוד לסיפורים האשכנזיים, מן הסיפורים התימניים נעדר כמעט לגמרי האלמנט הציוני. כפועל יוצא, העיסוק הוא באישי, בפרטי, ואין נגיעה של ממש בכללי. בסיפורים אלו הכל נשאר במשפחה, משפחה בה הגבר הוא הפוסק הבלעדי גם, ובעיקר, בנוגע לגופה של אשתו. בשונה מן הסיפורים האשכנזיים בהם האישה היא אדון לגופה,

⁵³ אל החטיבה התימנית מצטרף גם הסיפור "אסונה של אפיה" שפורסם בהשלח, מג (תרפ"ה). הציטוטים שיובאו להלן הם מתוך הסיפור כפי שהוא מופיע באנתולוגיה סיפורי נשים בנות העליה הראשונה (ברלוביץ, 1984 : 105-117).

⁵⁴ גוברין, 1989 : 141

⁵⁵ ברלוביץ, 1996 : 72

⁵⁶ קציעה עלון מבקרת בחריפות תופעה זו. לשיטתה "המנגנון הזה, שאשה אשכנזייה לא יכולה לדבר על השוביניזם והפטריארכליות בחברה שלה אלא דרך האשה המזרחית", הוא פסול (סער, 2015 : 26).

הרי שבסיפורים התימניים נתפס גופה של האשה כרכושו של הבעל. בכלם נמכרו נשים לגברים בכסף, זהו הנוהג התימני ואיש איננו מעז לערער עליו.⁵⁷

הגבר התימני תופס את אשתו כחפץ, כגוף חסר רגשות, ולכן הדגש מבחינתו הוא על החיצוני. מוסה מתבונן באשתו כבסחורה טובה: "מסתכל הוא בזקיפות גופה ונהנה! היפה בבנות אפיה! אכן, מן השמיים סייעו לו לקנות אותה. עשר ריאליות שילם. אך בעשר ריאליות – ילדה כזו!"⁵⁸

בעוד האישה התימנית מסתגלת לסביבה החדשה ומתאימה עצמה למציאות הארץ-ישראלית, ממשיך בעלה לאחוז בעקרונות הישנים וביניהם בעלותו המוחלטת על אשתו. מוסה אינו מבין מדוע כאן בישראל אסור לו להכות את אפיה ואילו על ערש-דווי, פוקד סעדיה על רמה "להצטרף" אליו ביום השנה, משום שלתפיסתו אין היא זכאית לחיות בלעדיו.

קומר⁵⁹ טוענת כי הרחם הנשי כמרחב מחולל, כסמל לאלימות הפטריארכלית, הוא אלמנט שכיח בטקסטים של סופרות. "גבר החומס את הרחם הנשי – להנאה אישית, להולדת יורשים או פשוט כדי להפגין עליונות פיזית – זהו חילול של המרחב הנשי. חילול זה חוזר ומופיע לעיתים קרובות ומסמל את הניצחון (לפחות על בסיס זמני) של הכוחות הפטריארכליים על האשה."⁶⁰

תופעה זו, אשר כפי שהראיתי נעדרת מן הסיפורים האשכנזיים, קיימת בביורו בסיפורים התימניים. בסיפורים אלה תופס הרצון להביא ילד לעולם מקום מרכזי בחיי בני הזוג. בעוד שאצל הנשים מדובר בכמיהה להיות לאם הרי שאצל הגברים מדובר, בראש ובראשונה, בעניין הלכתי - האיסור לשבת ללא בנים.

בסיפורים "אסונה של אפיה" ו"אחרי שמחה", הגברים אינם מצליחים להעמיד יורשים עם נשותיהם - תינוקה של אפיה מת בלידה ואילו עדיה היא עקרה. מבחינתו של הגבר זהו מצב בלתי נסבל והוא הולך ולוקח לו אשה שנייה להיבנות ממנה, זאת מבלי להתחשב בפגיעה האנושה שהוא פוגע באשתו. בעיקר חומסים הגברים בסיפורים אלה את גופן (ורחמן) של נשותיהם לצורך הולדת צאצאים. אך כפי שמציינת קומר, ישנה לחמסנות זו מטרה נוספת - הנאה אישית. באחד הלילות תוקפת את אפיה ההרה חולשה נוראה, היא רוצה לצעוק אך מרחמת על בעלה הישן ומתאפקת. אפיה כובשת בתוכה את כאבה ואילו בעלה, באשמורת השנייה של אותו לילה, כשסוף סוף הצליחה היא להירדם, נותן הוא דרור ליצריו: "איננו מרגיש בייסוריה ואינו חש בענות נפשה, וברתת תאוותו הוא שובר את חוזק הצימאון שלו."⁶¹ אפשר בהחלט לראות בכוחניות זו המשך ישיר לאלימות הפיזית שמפגין מוסה כלפי אשתו בתחילת הסיפור, כאשר ברוב זעמו הוא חובט בה במקל.

⁵⁷ פרט לאפיה שבמחשבותיה מגנה את הנוהג הזה: "היא לא תמכור אותה [את בתה] בכסף כדרך התימנים" ("אסונה של אפיה": 115).

⁵⁸ שם: 106

⁵⁹ Komar, 1994

⁶⁰ שם: 92

⁶¹ "אסונה של אפיה": 114

למרות הקשיים הללו, הנובעים מבעלותם המוחלטת של הגברים על נשותיהן, הגיבורות התימניות אינן נשברות. בניגוד לגיבורות בכפר ובעבודה שהצקותיהם החוזרות ונשנות של הגברים שלצדן מפילות אותן למשכב, נותרות הן בחוסן הפיזי. ככלל, בסיפורים התימניים מאפיינת המחלה הגופנית דווקא את הגבר: סעדיה לוקה במחלה קשה ומותיר את רמה אלמנה, מימון נשבר כאשר מתברר לו שאשתו אסורה עליו ונופל למשכב ("פעמים"), וסלים נאלץ לעבור ניתוח בשל המורסה שבצווארו ("אחרי שמחה"). על התופעה של מגדור המחלה עמדה כבר איליין שוואלטר בהבחינה בין "המחלה האנגלית" המזוהה עם הלחצים האינטלקטואליים והכלכליים המופעלים על גברים, ובין "המחלה הנשית" המזוהה עם המיניות והמהות הביולוגית של נשים.⁶² דומני כי אפשר אפוא לקבוע כי בסיפורים התימניים לצד מגדור המרחב - נשי-בית, גברי-חוץ - ממוגדרת גם המחלה. "המחלה הגברית" היא המחלה הפיזית ואילו "המחלה הנשית" היא זו הנפשית - הבכי ההיסטרי של טוביה, התפרצות הזעם של עדיה וחלומות הזוועה של אפיה, או זו הנגרמת כתוצאה מן הביולוגיה הנשית כגון הסתבכות הריונה של אפיה. מגדור כזה אינו קיים בסיפורים האשכנזיים בהם מתמודדות הגיבורות הן עם מחלות פיזיות והן עם חולשת הנפש.

הסיפורים התימניים מעמידים דמויות נשיות המסרבות להשלים עם ניסיונותיה של החברה הפטריארכלית להצר את צעדיהן. גורלן של גיבורות אלה מתהפך עליהן בשל השרירותיות. הממסד הרבני האטום, בגוזרו על מימון לגרש את אשתו האוהבת, מביא את טוביה לכדי התמוטטות נפשית. השילוב בין קושי פיזי (ההיריון הקשה והמחלה שאחריה), לקושי נפשי (חלומות הזוועה והתנהגותו של מוסה), הוא שמכריע את אפיה. מרגע שנשללת ממנה חיוניותה, מידרדר והולך מצבה עד כי בסופו של הסיפור היא הופכת לאישה שבורת גוף ורוח. אמנם מכאבי הגוף היא מתאוששת, אך מן הכאב שמסב לה בעלה - מאשים אותה במות הילד ונושא אשה שנייה - ספק רב אם תתאושש, ספק אם תשוב להיות האישה החיונית פורצת הגבולות שהייתה.

בנקודה זו מצוי הבדל מרכזי בין המודל האשכנזי לזה התימני: בעוד גורלן של התימניות והאשכנזיות אחד הוא - הצטמצמות במרחב בליווי התמוטטות פיזית ונפשית, הרי שהעילה להגעתן למצב זה שונה. לגיבורות האשכנזיות יש "אשמה" מסוימת בכך שהגיעו לאן שהגיעו (תפיסת המציאות הלקויה שלהן, הפנמת הדיכוטומיה אישה-מלאך אישה-שטן), אך את הגיבורות התימניות מכניעה השרירותיות. כל עוד מתאפשר להן, הן משתדלות לחיות חיים מלאים וחיוניים.

*

בעקבות התאוריה הפוסט-קולוניאלית מבית מדרשו של הומי באבא, תאוריה המצביעה על הסגנון החקייני כתופעה הקיימת הן אצל מושא הדיכוי הקולוניאליסטי והן אצל המדכא הקולוניאליסט,⁶³ אני מבקשת להצביע על הבדל מהותי בין שני המודלים. בעוד שאת הסיפורים האשכנזיים כותבת הסופרת מתוך הפרספקטיבה המוכרת לה מחייה

Showalter, 1985⁶²

Bhabha, 1994⁶³

שלה, הרי שבסיפורים התימנים, למרות ההזדהות הגדולה עם האחר השרוי במצוקה, אין קול אותנטי, אלא ניסיון של איכרה אשכנזייה להתבונן במציאות החיים מתוך פרספקטיבה שאולה, הפרספקטיבה של האחר התימני. אגב ניסיון זה לחשוב, לדבר ולחוות את העולם "כמו תימני", נוקטת הסופרת, גם אם באופן בלתי מודע וללא כוונות זדון, באותו סגנון חקייני עליו מדבר באבא. סגנון חקייני זה בא לידי ביטוי בתיאורי ההתבטלות של הגיבורות בפני הסביבה האשכנזית: בעיניה של רמה מצטיירת המושבה כגן עדן פורח ותושביה כמלכים ובני מלכים,⁶⁴ עדיה עושה הכל כדי שבייתה יישא חן בעיני אורחיה האשכנזים משום שלתפיסתה "הריהם – ראש העיקר!",⁶⁵ ואילו אפיה, העקרה מקשיבה רוב קשב לעצותיהן של האשכנזיות הבקיאיות לדעתה בסודות הלידה. דומני שההבדלים בין שני המודלים שהוצגו לעיל, נובעים, בעיקר, מן הפרספקטיבות השונות, ממידת הזהות/שונות שבין הסופרת לעולם המתואר ביצירתה.

כאמור, בסיפורים האשכנזיים המפעל הציוני הוא שניצב בחזית. הגיבורות נרתמות למאמץ קולקטיבי זה וגופן מגויס להגשמת האידיאלים של כיבוש הקרקע והפרחת השממה. מן הסיפורים התימניים נעדר ההיבט הציוני, ופעולותיהן של הגיבורות נעשות, בראש ובראשונה, לטובת התא המשפחתי. מכאן כמובן נובעים גם ההבדלים בתחומי העיסוק המרכזיים שלהן: בעוד הגיבורות האשכנזיות, בעיקר גיבורות בכפר ובעבודה, מתישות עצמן במגוון עבודות חקלאות, "האישה התימנית היא תמיד אחת - עוזרת בית, גם בעיר וגם במושבה".⁶⁶

העבודה הקשה במשק היא גורם מרכזי לחולשות הפיזיות מהן סובלות הגיבורות האשכנזיות, חולשות פיזיות אשר לא אחת מפילות אותן למשכב. לעומתן, הגיבורות התימניות, למרות שגם הן מייגעות עצמן בעבודה פיזית, אינן מפגינות חולשה ואינן נופלות למשכב. הסבר אפשרי להבדל זה הוא בהבנה שמנקודת המבט המערבית של הסופרת, הנשים התימניות, השונות כל כך במראן ובאורח חייהן מכל מה שמוכר לה, נתפסות כמעין "פרא אציל".⁶⁷ אחרותן מתבטאת אפוא בחוסן גופני יוצא דופן.

כפי שהראיתי לעיל, בשני המודלים בולט אי השוויון בין גברים לנשים. הגברים עולבים בנשים ופוגעים בהן פגיעות נפשיות אנושות. אך בעוד שבמודל האשכנזי הנשים הן האחראיות הבלעדיות על גופן ואיש אינו יכול לכפות עליהן נישואין והולדת ילדים, הרי שבמודל התימני גופה של האישה נתפס כרכושו של הבעל. הגברים התימנים חומסים את רחמן של נשותיהם לצורכי הנאה אך בעיקר מתוקף הציווי ההלכתי להוליד. לעומת זאת, במודל האשכנזי, המשקף את הציונות החילונית, רחמן של הגיבורות אינו נחמס. אין כאן כל תביעה מצדם של הגברים, או רצון מצדן של

⁶⁴ ביהודה החדשה: 45

⁶⁵ שם: 70

⁶⁶ ברלוביץ, 1996: 82

⁶⁷ ראו הערתו של שקד כי: "בסיפורת העברית [של העלייה הראשונה] יש נטיה ברורה לראות בבני-המזרח, ערבים ויהודים כאחד, בני-טבע תמימים" (שקד, 1983: 52). הכינוי "פרא אציל" היה שיוך רומנטי של בני העליות הראשונות לדמותו של הערבי, איש הטבע והמדבר, המשתלב עם סביבתו. אנשי ארגון "השומר" נהגו במידה רבה לחקות בלבושם, באופן רכיבתם על סוסים ובהווי קבוצתם את מנהגי הרוכבים-השומרים הבדואים.

הגיבורות, לשעבד את הרחם לטובת המפעל הציוני ו"לכבוש" את הארץ באמצעות ילודה מרובה או ילודה בכלל (בסיפורים בהן הגיבורות אינן אימהות).

כמיהתן של הגיבורות התימניות עדיה ואפיה להרות וללדת, כמיהה שהיא עניין מרכזי בשני הסיפורים, נובעת, בראש ובראשונה, מרצון הטבעי לממש עצמן גם דרך האימהות. עם זאת, יש לזכור כי חייהן של השתיים מתנהלים על-פי חוקי הדת, בהם הציווי: "לא ייבטל אדם מפריייה ורבייה, אלא אם כן יש לו בנים [...] נשא אישה, ושהתה עמו עשר שנים, ולא ילדה - אינו רשאי ליבטל".⁶⁸ מבחינתן של הגיבורות, חשוכות הילדים, משמעותה של הלכה זו היא פחות של ממש במעמדן בתוך התא המשפחתי, שכן על-פי הנוהג התימני, רשאי הגבר לשאת אישה נוספת. יוצא אפוא שהתשוקה העזה לילד אינה רק פרי הרצון הטבעי להיות לאם. היא מלווה גם על-ידי הפחד העז מפני כניסתה של אישה חדשה, צעירה ופורייה, אל התא המשפחתי.

זהבה וציפורה האשכנזיות גם הן נשים ללא ילדים, גם להן שאיפות ומאווים אך הכמיהה להרות ולהיות לאם אינה אחד מהם, לכן היא גם אינה תופסת מקום מרכזי בסיפוריהן. כיוון שהשתיים חיות בחברה חילונית בה אין תוקף לציווי ההלכתי בדבר פרייה ורבייה, הרי שהן חופשיות לבטא את אימהותן במגוון דרכים אלטרנטיביות, לא רק באמצעות גופן, כלומר בהולדה. "ואך אבר מדולדל אני" חושבת לעצמה ציפורה במר ייאווה. תפיסה עצמית רדוקטיבית זו מאפיינת את מרבית גיבורותיה האשכנזיות של פוחצ'בסקי, אף כי אין לה אחיזה של ממש במציאות. בפועל, דינה, שרה-לאה, סצליה, תמרה, שרה, זהבה וציפורה, בדומה ל"אחיותיהן" התימניות רמה, טוביה עדיה ואפיה, הן כולן נשים פעילות התורמות, בדרך כזו או אחרת, תרומה רבת משמעות לחברה בה הן חיות ו/או ליציבות התא המשפחתי שלהן.

הטרגדיה של אותן נשים, אשכנזיות ותימניות כאחד, היא כי על אף התגייסותן הנפשית והגופנית לטובת קידום המטרות שהציבו לעצמן (כיבוש האדמה, השגת שוויון זכויות, פרנסה, הולדה ועוד), הן על-פי-רוב נכשלות. דינה, סצליה, רמה ושרה מוצאות את מותן, זאת לאחר תקופה ממושכת של ייסורי גוף ונפש. סימה שקועה כל כולה ביגון על מות בתה וספק רב אם תתאושש. ציפורה הנמלטת מאחיה וזהבה המגורשת על-ידי גיסה נאלצות לוותר על הבית בו גדלו ועל המשק בו השקיעו את מיטב שנותיהן. ציפורה אמנם מוצאת מקלט באחת הקבוצות בגליל, אך שם היא לוקה בקדחת קשה ומאושפזת בבית החולים. זהבה נותרת אבודה וחסרת אונים: "אנה תלך, אנה תבוא? האם לא נסגרו שערי עולמה?", היא תוהה בסופו של הסיפור. טוביה, המגורשת על-ידי בעלה במצוות הדיינים, שוקעת בייאוש עמוק ושואלת את נפשה למות, ואילו עדיה ואפיה חשוכות הילדים, אשר יגורו בא להן, בעליהן נושאים להם נשים שניות להיבנות מהן.

אפשר אפוא לסכם ולומר כי חרף מאמצייהן הרבים, בסופו של דבר, ובסופם של הסיפורים, מוצאות עצמן גיבורותיה של פוחצ'בסקי נידונות לחיים בשולי החברה, חיים ללא יציבות וביטחון, חיים בהם, במובן המטפורי, הן אכן בבחינת "אבר מדולדל".

⁶⁸ משנה, יבמות פ"ו, מ"ו

רשימת מקורות

- בארוך, ד' (1951). **פרשיות**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- ברלוביץ, י' (עורכת). (1984). **סיפורי נשים בנות העליה הראשונה**. תל-אביב: משרד הביטחון.
- ברלוביץ, י' (1996). **להמציא ארץ, להמציא עם**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ברלוביץ, י' (עורכת). (2003). **שאני אדם ואדמה: סיפורי נשים עד קום המדינה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גוברין, נ' (1989). **דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ-ישראל**. תל-אביב: משרד הביטחון.
- גוברין, נ' (2004). רומאן של החמצה. **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת – ספרות, 6.2.2004, עמ' 27-26.
- לובין, א' (2003). **אשה קוראת אשה**. חיפה: זמורה-ביתן ואוניברסיטת חיפה.
- סער, צ' (2015). חצי נחמה. **הארץ**, גלריה שישי, 6.3.2015, עמ' 26-22.
- ספיבק, ג'י"צ (1995 [1988]). כלום יכולים המוכפפים לדבר? **תיאוריה וביקורת**, 7, 31-66.
- פוחצ'בסקי, נ' (1911). **ביהודה החדשה**. יפו: דפוס א. אתין.
- פוחצ'בסקי, נ' (1930). **בכפר ובעבודה**. תל-אביב: הדים.
- רתוק, ל' (1986). **עמליה כהנא-כרמון: מונוגרפיה**. תל-אביב: ספריית פועלים.
- רתוק, ל' (עורכת). (1994). **הקול האחר**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שנהב, י' וחבר, ח' (2002). המבט הפוסטקולוניאלי. **תיאוריה וביקורת**, 20, 9-22.
- שקד, ג' (1977). 'הזיאנר ואביזריהו': עיונים ביצירתם של משה סמילנסקי ונחמה פוחצ'בסקי. בתוך: צ' מלאכי (עורך), **על שירה וסיפורת: מחקרים בספרות העברית החדשה** (עמ' 133 - 146). תל-אביב: המכון לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב.
- שקד, ג' (1983). **הסיפורת העברית 1880-1980** (כרך ב'). תל-אביב: כתר והקיבוץ המאוחד.
- Bhabha, H.K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.
- Fuchs, E. (1987). *Israeli mythogynies: Women in contemporary Hebrew fiction*. Albany: State University of New York Press.
- Gilbert, S.M., & Gubar, S. (1979). *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Gramsci, A. (1971). Notes on Italian history. In: Q. Hoare & G.N. Smith (Eds.), *Selection from the prison notebooks of Antonio Gramsci* (pp. 44-122). London: Lawrence & Wishart.
- Higonnet, M.R. (1994). New cartographies an introduction. In: M.R. Higonnet & J. Templeton (Eds.), *Reconfigured spheres: Feminist exploration of literary space* (pp. 1-19). USA: University of Massachusetts Press.
- Komar, K.L. (1994). Feminist curves in contemporary literary space. In: M.R. Higonnet & J. Templeton (Eds.), *Reconfigured spheres: Feminist exploration of literary space* (pp. 88-107). USA: University of Massachusetts Press.

- Pratt, A. (1981). *Archetypal patterns in women's fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rich, A. (1986). *Blood, bread, and poetry: Selected prose 1979-1985*. New York: Norton.
- Showalter, E. (1985). *The feamel malady: Women, madness, and the English culture 1830-1980*. New York: Pantheon.